

UOT 339.9; 339.9:061(100)

**DÖVLƏTİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ
GEOSİYASİ STRATEGİYA****H.H.ASLANOV***Bakı Dövlət Universiteti**Dosent1966@mail.ru*

İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın vəziyyətini qiymətləndirən bir anlayışdır. Çünki ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılıdır.

İqtisadi təhlükəsizlik milli mənafeyi müdafiə etməklə yanaşı, eyni zamanda hökumət orqanlarını ölkə iqtisadiyyatının milli mənafeyə uyğun inkişafına və onun reallaşmasına hazır olması və cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyini təmin etməyə hazırlamaqdır. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının dinamikliyi onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün zəruri şərtidir. İqtisadi təhlükəsizliyi müəyyən edən bir sıra məsələlər vardır ki, onlardan biri də onun geosiyasi vəziyyətinin və milli maraqlarının bir dövlət kimi qiymətləndirilməsidir ki, bütün bunlar məqalədə Azərbaycanın timsalında ətraflı təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: milli təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizlik, milli maraqlar, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik, iqtisadi strategiya, geosiyasi strategiya

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ümumi və geniş məfhumdur. İqtisadi təhlükəsizlikdə ekoloji təhlükə, demoqrafik təhlükəsizlik, yeraltı və yərüstü sərvətlərimiz üçün mümkün təhlükə, maddi və mənəvi dəyərlərimizin, yaxud dövlət şirkətlərinin qorunması və s. maraq sahəsi təhlükəsizlik problemləri zəncirinin halqasıdır. İlk dəfə olaq "iqtisadi təhlükəsizlik" kateqoriyası bir sıra funksional bir-biri ilə qarşılıqlı bloklardan ibarət sistem kimi təmsil olunur (milli təhlükəsizlik konsepsiyası, iqtisadiyyat sahəsində Azərbaycanın milli maraqları, iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları və ilkin əhəmiyyətli, iqtisadi təhlükəsizliyin təşkilatı təminat strukturu və onun hüquqi mexanizmi)

Cəmiyyət mövcud olandan indiyə kimi insanlar bir-birilə daim mübarizə apararaq düşmənçilik etmişlər. Bu mübarizənin əsasında var-dövlətə vəzifəyə, torpağa sahib olmaq arzusu dayanırdı. Bu kimi hallar işə xalqlar və ölkələr arasında ziddiyyətlər yaradırdı.

Bir halda ki, təbiətlə cəmiyyət, millətlər və dövlətlər arasında bir-birinə qarşı təhlükə yaratmaq meylı və imkanı var, deməli, onların qarşısının alınması, yəni təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi dövlət üçün vacib idi.

İlk dəfə elmi ədəbiyyatlarda "Təhlükəsizlik" anlayışı XII əsrdə Avropa-

da işlədilmişdir. O vaxtlar bu anlayış insan mənəviyyatını hər cür təhlükədən qorumaq mənasını vermişdir. Lakin bu anlayış XVII əsrə kimi az işlədilmişdir. Bunun əsas səbəbi bu anlayışın "Polis" termini ilə əvəzlənməsidir. Bu dövrdə "Polis" anlayışı daha çox işlənməsi və bu anlayışın məzmunu daha əhatəli olmuşdur. Belə ki, onun məzmunu dövlət quruluşunu, dövlət idarəetmə sistemini özündə hifz etmiş və məqsədli dövlətin yaxşı yaşamasını və təhlükəsizliyini təmin etmək idi [3, 234].

XVII-XVIII əsirlərdən başlayaraq bütün ölkələrdə belə bir konsepsiya diqqəti cəlb edirdi ki, dövlətin başlıca vəzifəsi iqtisadi ümumi əhval-ruhiyyəni və təhlükəsizliyi təmin etsin. Bununla əlaqədar "təhlükəsizlik" məfhumu yeni mənə, vəziyyət, sabitlik situasiyası mənasını kəsb edir. Bu mənaya maddi material, iqtisadi-siyasi şərait anamları da daxil edilirdi.

- "Dövlət qaydaları və ictimai sabitliyin qorunması tədbirləri haqqında" qaydalarda.

- Dövlət təhlükəsizliyi anlayışı "ictimai təhlükəsizlik" məfhumu ilə eyni qüvvədə işlədilmişdir. Bir neçə ildən sonra isə "ictimai təhlükəsizliyin" təmin olunması anlayışı qanun statusu alaraq dövlət təhlükəsizliyinin saxlanması üçün mübarizə formasına çevrilmiş və siyasi təhlükəsizlik orqanlarının səlahiyyətinə daxil edilmişdir [1, 210].

Azərbaycan yeni müstəqil dövlət olduğuna görə onun həm təcrübəsi, həm də imkanları məhduddur. Lakin müstəqil inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrini öyrənməklə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının zəruriliyi, onun mahiyyətini və məqsədini müəyyən etmək olar. Məsələn, ABŞ-da iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının məqsədi onun dünyada hegemonluğunu saxlamaqdır. Sovet imperiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin məqsədi isə inzibat-amirlik sistemini, sosialist müstəmləkəçiliyini qorumaq eyni zamanda dünyaya ağalığını təmin etmək olmuşdur. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, iri dövlətlərin iddialarının heç biri Azərbaycanda yoxdur. Onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsas məqsədi ölkəmizin suverenliyini qoruyub saxlamaq, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və bazar iqtisadi sisteminin əsaslarını yaratmaq. Başqa sözlə, bu Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas cəhətlərindən biridir və bu problemin əsas ağırlıq mərkəzi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin üzərinə düşür. Buna görə də iqtisadi təhlükəsizlik birinci yerdə durur.

"İqtisadi təhlükəsizlik " anlayışına baxış genişdir. Bunlara aşağıdakıları daxil etmək olar:

1. Ölkənin keyfiyyətə iqtisadi vəziyyətinin müəyyən edilməsi ən azı mövcud vəziyyəti saxlamaq, imkan daxilində cəmiyyəti mütərəqqi istiqamətdə inkişaf etdirmək;

2. İqtisadiyyatı elə səviyyədə əlaqələndirmək lazımdır ki, o şəxsiyyətin həyat səviyyəsini yüksəltməyə qadir olsun, cəmiyyətin və dövlətin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi birliyini təmin edə bilsin, həm də daxili və xarici təhlükənin qarşısını almağa iqtisadi gücü çatsın;

3. Əhalinin normal həyat fəaliyyətini təmin edən iqtisadi sistem yaratmaq. Bu elə sistem olmalıdır ki, xalq təsərrüfatını resurslarla təmin etsin və Azərbaycanın milli dövlət marağını reallaşdıra bilsin;

4. İqtisadiyyatın inkişafı elə səviyyədə olmalıdır ki, əlverişsiz amillər olsa belə ölkənin sosial-iqtisadi və hərbi sabitliyinin iqtisadi cəhətdən təmin etmək mümkün olsun;

5. Şərait və amillərin məcmusu elə bir səviyyədə olmalıdır ki, milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, onun sabitliyini saxlamağa gücü çata bilsin, eyni zamanda əsas istehsal fondlarının daim tənzimlənməsinə şərait yaradılsın.

Yuxarıda sadaladığımız təriflər "iqtisadi təhlükəsizlik " anlayışının mahiyyətini açmağa imkan verir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik yalnız milli mənafeyi müdafiə etmək deyil, eyni zamanda hökumət orqanlarını ölkə iqtisadiyyatının milli mənafeyə uyğun inkişafına və onun reallaşmasına hazır olması və cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyini təmin etməyə hazırlamaqdır [2, 165].

Azərbaycanda, iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında coğrafi və tarixi amillər bir çox dövlətlərə nisbətən daha böyük rol oynayır. Ona görə də bu amillərin nəzərə alınması zəruridir.

Azərbaycanın mühüm coğrafi məkanda yerləşməsi və gözəl təbii-iqlim şəraitinin olması tarix boyu dünyaya ağılıq etmək iddiasında olan dövlətlərin təhlükəsinə məruz qalmışdır. Elmi texniki inqilabın baş verdiyi indiki dövrdə təbii xammala və yanacaq enerjiyə tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycana sənayedə inkişaf etmiş iri dövlətlərin marağı daha da artmışdır.

Dövlətin strateji məkanda yerləşməsi və buna görə də onların bu məkanda mənafeələrinin toqquşmasını iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına mənfə təsiri qarşılıqlı əməkdaşlığın təşkil olunmasında nəzərə alınmalı, tarixi düşmən dövlətlər tərəfindən törədilə biləcək iqtisadi təhlükələr və onların qarşısının alınmasının üsul və vasitələri müəyyənləşdirilməlidir.

Məlumdur ki, hər hansı iqtisadi hadisə və proseslərin bir çox səbəbləri vardır. Bunlar qarşılıqlı əlaqə və vəhdətdə fəaliyyət göstərir və biri digərini şərtləndirir. Məhz amil anlayışı da bunları özündə birləşdiriyinə görə digər kəmiyyət göstəricilərindən fərqlənir.

İqtisadi təhlükəsizlik kriteriyası iqtisadiyyatın vəziyyətini qiymətləndirən bir anlayışdır. Çünki ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti burada əks olunur.

Təhlükəsizliyin kriterial qiyməti aşağıdakıları özündə birləşdirir:

- resurs potensialı və onun inkişaf etdirmək imkanı;
- əmək kapitalı və digər resurslardan səmərəli istifadə etmə səviyyəsi, onun inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrlə müqayisə də hansı səviyyədə olması, habelə daxili və xarici təhlükəni minimuma endirmək imkanı;
- İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti;
- Suverenlik, müstəqillik və xarici təhlükənin qarşısını almaq imkanı;
- Sosial sabitliyi və sosial ziddiyyəti həll etmək qabiliyyəti.

Göründüyü kimi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının dinamikliyi onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ikin zəruri şərtidir. Belə ki, ölkənin iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün inkişaf prosesində qarşıya çıxan problemlər öz həllini vaxtında tapmalıdır. Əks halda, bu problemlər sosial iqtisadi inkişafın buxovuna çevrilir və ölkə üçün daim qaynaqlanan təhlükə mənbəyinə çevrilir. Bu problemlər mərhələli şəkildə həll olunmalı, mütəmadi olaraq yeniləşən iqtisadi mexanizm vasitəsilə və inkişafın təkamül yolu ilə daha yüksək mərhələyə qalxmalıdır [5, 157].

İqtisadi təhlükəsizliyə mənfi təsiri aşkara çıxarmaq və onu proqnozlaşdırmaq üçün ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsinə nəzarət etmək zəruridir. Bunun üçün göstəricilərin sərf nəzər edilməsi, onların iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə görə əhəmiyyəti nəzərə alınmalıdır. Bu göstəricilər tədqiq edilərkən ona kompleks şəkildə yanaşılmalı və onun əsasında iqtisadi təhlükəsizliyin "diaqnozu" müəyyənləşdirilməlidir. Yalnız bu iş başa çatdıqdan sonra iqtisadi təhlükəsizliyin qarşısının alınması üçün lazımı tədbirlər görülməlidir.

Təhlükənin mənbəyi düşmənçilik, pozuculuq, pis məqsədi həyata keçirmək üçün şərait və amillərin olmasıdır. Təhlükənin mənbəyi mənşə etibarilə üç formada təzahür edir: 1) təbii 2) texnogen 3) sosial. Təbii təhlükəyə təbiətin qanunları əsasında baş verən təbii hadisələr daxildir. Buraya zəlzələlər, daşqınlar, quraqlıq və başqalarını aid etmək olar. Texnogen anlayışı hər bir insanın genində tamahkarlığın olması başqasının haqqını tapdalaması nəticəsində insanlar arasında düşmənçiliyin yaranması elmi-texniki inkişafın ətraf mühiti, yararsızlaşdırılması kimi problemlər öz məzmununa ehtiva edir. Sosial mənşəli təhlükə ilə əhalinin sosial vəziyyətinin pisləşməsi nəticəsində sosial partlayışın yaranması şəraiti kimi başa düşülməlidir.

Bütün bu qeyd olunanları nəzərə alaraq məfhum kateqorial təhlükəsizlik anlayışını belə ifadə etmək olar: "Təhlükəsizlik" həyatı vacib olan sosial maraqların, onun strukturlarının daxili və xarici təhlükədən müdafiə olunmasıdır.

Həyatı vacib maraqlar, dövlətin cəmiyyətin vətəndaşların mütərəqqi inkişafı imkanlarının etibarlı təminatını təmin edən tələbatların məcmusudur. Milli dəyərlər-ölkənin mövcudluğu və inkişafı üçün zəruri olan maddi mənəvi intellektual mülkiyyətlərin məcmusudur. Milli həyat tərzini - ölkədə bütünlükdə cəmiyyətin və ayn-ayrı milli qruplar tərəfindən qəbul edilmiş uzun tarixi dövrdə fəaliyyət göstərən davranış qaydaları, mənəvi yaşayış tərzidir. Təhlükəsizlik-dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə sosial fəaliyyətin nəticəsidir.

Dövlətin, cəmiyyətin, şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunması fəaliyyəti sosial individlər, sosial qruplar arasındakı ziddiyyətlərin həll edilməsidir. Təhlükə-təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə fəaliyyət obyektidir. Bu zaman fəaliyyətin predmeti təhlükənin konkret hədə forması kimi çıxış edir. Belə hədənin konkret daşıyıcıları isə təbii, sosial-ictimai hadisələrdir.

Real və potensial təhlükələr mümkünlüyünə görə bir-birindən fərqlənir. Hədəf istiqamətinin xarakterinə və baş verməsində subyektiv amillərin roluna

görə təhlükənin növlərini biri-birindən fərqləndirmək lazımdır. Məsələn meydan oxuma, konkret olaraq qorxu törədən xarakter daşımada da mütləq ona reaksiya vermək, münasibət bildirmək lazım gəlir. Təhlükə zərərin vurulmasının dərk edilməsi, təhlükədən qaçmağın mümkün olmasını etiraf etməkdir. Hədə-qorxu cəmiyyətin və dövlətin, habelə milli dəyərlərin və milli həyat tərzinin təhlükə qarşısında qalmasının şərtləri və amillərinin məcmusudur.

Təhlükə vurulan zərərin nəticələrinin miqyasına və səviyyəsinə görə aşağıdakı formalarda olur:

- beynəlxalq (dünyanın regionları mənasında, regional və qlobal)
- milli, lokal (ölkə və ölkənin regionları mənasında)
- xüsusi (firma və şəxs)

Nəhayət, təhlükəni ictimai həyatın bütün sahələri və insan fəaliyyətinin növləri kimi təsnifləşdirmək mümkündür.

Təhlükəsizlik kateqoriyası belə təsnif oluna bilər.

I. miqyas əlamətinə görə.

- a) beynəlxalq qlobal təhlükəsizlik;
- b) beynəlxalq regional təhlükəsizlik;
- c) milli təhlükəsizlik;
- d) yerli təhlükəsizlik;

Öz növbəsində milli təhlükəsizlik sistemi bölünür:

- a) dövlət təhlükəsizliyi;
- b) yerli "regional" təhlükəsizlik;
- c) xüsusi (firma və şəxsiyyət) təhlükəsizliyi;

Milli təhlükəsizliyin müxtəlif aspektləri aşağıdakı anlayışları əhatə edir:

- a) milli - dövlət təhlükəsizliyi;
- b) federal təhlükəsizlik ;
- c) ictimai təhlükəsizlik;

II. Hədənin-qorxunun tipindən asılı olaraq beynəlxalq və milli təhlükəsizlik isə belə təsnif olunur:

- ekoloji təhlükəsizlik;
- iqtisadi təhlükəsizlik ;
- hərbi təhlükəsizlik;
- resurs təhlükəsizliyi;
- informasiya təhlükəsizliyi;
- sosial təhlükəsizlik;
- elmi - texniki təhlükəsizlik;
- enerji təhlükəsizliyi;
- nüvə təhlükəsizliyi;
- siyasi təhlükəsizlik;
- innovasiya təhlükəsizliyi;
- hüquqi təhlükəsizliyi;
- mədəni təhlükəsizlik;
- texniki təhlükəsizlik.

III. Təhlükəsizlik mənbəyindən asılı olaraq:

- təbii təhlükəsizlik;
- texnogen təhlükəsizlik.

Dövlət, millət o vaxt təhlükəsiz vəziyyətində olur ki, daha pis vəziyyətdən qurtarmaq üçün milli maraqlarını əldən vermir, milli məqsədləri rəhbər tutaraq siyasi, iqtisadi, psixoloji mübarizə aparmaq vəziyyətində, imkanında olur.

Dövlət və millətin təhlükəsizliyini belə təsvir etmək olar:

1. Əlverişsiz şəraitin yaranmasında subyektiv amillərin rolu və ünvanlı istiqamət xüsusiyyətinə görə.

- çağırış - qəti təhlükəli xüsusiyyətə malik olmayan, lakin ona diqqət yetirilməsi vacib olan şəraitlər məcmuudur;

- hədə (qorxu, təhlükə) - müəyyən qədər konkret, aktuallaşmış (və ya artıq fəaliyyətə başlamış) təhlükə, vətəndaşların marağına təsir göstərə bilən amil və şərtlərin məcmusudur;

- risk - subyektin fəaliyyətindən yarana bilən arzuolunmaz, əlverişsiz nəticələrin ehtimalı.

2. Səbəb- nəticə əlaqələrinə uyğun olaraq təhlükənin yaranmasına görə:

- Şəxsiyyətin (vətəndaşın) həyat və sağlamlığına birbaşa ziyan dəyməsi;

- ərazinin boşalması, onun mənəvi dəyərlərinin məhv edilməsi.

3. Təhlükənin yaranma mənbələrinə görə:

- təbii təbiət hadisələri;

- texnogen;

- sosial.

4. adekvat olmayan enerji informasiya, maddə cisim axını:

- təbii-ekoloji, təbii hadisələrin dağıdıcı təsiri, təbii miqrasiyanın pozulması;

- texnogen istehsal, enerjilərinin arzuolunmaz tullantıları;

- antropogen - sosial, informasiyaların bilərəkdən gizlədilməsi, təhrif edilməsi, onların şəxsiyyət (vətəndaş) tərəfindən dərk edilməsi xüsusiyyətləri.

5. Ehtimallıq dərəcəsinə görə:

- real təhlükə;

- mötəməl (potensial) təhlükə.

6. Səviyyəsinə görə (əhatə dairəsi, neqativ nəticə) :

- beynəlxalq, qlobal, regional, dünyanın bir regionu;

- milli, yerli (lokal) - ölkənin regionu;

- xüsusi, firma, şəxsiyyət.

7. Bəşəriyyətin fəaliyyət növü və ictimai həyat sferaları üzrə mövcud olan təhlükələr.

Müxtəlif regionlarda və xaricdə baş verən proseslər millətin durumuna, onun gələcək inkişafına əsaslı təsir göstərə bilər. Bu isə öz növbəsində milli məqsədlərin müəyyən edilməsinə və dərk edilməsinə təsir göstərir. Bununla əlaqədar daxili və xarici təhlükəsizlik fərqləndirilir. Xarici təhlükənin müəyyən edilməsi isə millətin dünyada, coğrafi və strateji yeri və rolu ilə əlaqədardır.

Milli təhlükəsizlik sistemi - dövlət konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş hüquqi norma və aktların, qanunverici və icraedici orqanların milli maraqların təmin olunmasına istiqamətlənmiş metodların və s. yaradılmış sistemidir. Subyektin təşkeledici funksiyası ilə əlaqədar olaraq təhlükəsizliyin dövlət sistemi bir-birindən fərqləndirilir. Bunların hər ikisi milli maraqlara qarşı real və potensial təhlükələrin aşkar edilməsində onlarla mübarizə tədbirlərinin hazırlanmasında həyata keçirilməsində bir-birinin tamamlayır, bir-birinə nəzarət edirlər. Milli təhlükəsizlik sistemində yüksək effektivliyə o vaxt nail olunur ki, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik sistemi qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmiş olsun [4, 85].

Azərbaycanın milli təhlükəsizlik konsepsiyasının əsas elementlərindən biri iqtisadi təhlükəsizlikdir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi onun milli təhlükəsizliyi sisteminin bir hissəsi olub, onun tərkibinə daxildir. Milli təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizlikdən daha geniş anlayışdır. Bunların hər ikisi dövlətin ümumi strategiyasından qidalanır. Azərbaycanın milli təhlükəsizlik konsepsiyası işlənilib hazırlanarkən o iqtisadi sahədə Azərbaycanın milli mənafeyinə uyğun konkretləşdirilir. Azərbaycan dövləti iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını hazırlayarkən ikiyüz ilə yaxın müstəmləkə olmasını, onun törətdiyi fəsadları, 70 il istehsalı səmərəli təşkil edə bilməyən inzibati-amirlik sistemində yaşamasını və onun müstəqilliyini istəməyən düşmən dövlətlərlə əhatə olunmasını nəzərə almalıdır. Çünki bu reallığı nəzərə almadan nə dövlətin daxilində, nə də beynəlxalq səviyyədə heç bir vəzifəni yerinə yetirmək olmaz.

Milli təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizlikdən başqa, özündə həm də hərbi, ekoloji, informasiya, sosial, energetika, milli-mənəvi dəyərlər və digər təhlükəsizlik formalarını birləşdirir. Milli təhlükəsizliyin bütün növləri bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla onların biri digərinə müsbət yaxud da mənfi təsir göstərir. Məsələn, iqtisadiyyatı zəif inkişaf etmiş dövlətlər öz hərbi təhlükəsizliyini təmin edə bilməz. Ona görə də belə ölkədə sosial partlayışın, sosial ziddiyyətlərin olması qaçılmazdır. Eyni zamanda, dövlətin müdafiə qüdrətinin möhkəm olması ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Buna baxmayaraq, milli təhlükəsizliyin əsasında iqtisadi təhlükəsizlik durur və o milli təhlükəsizliyin bazisi hesab edilir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi çox çətin və mürəkkəb prosesdir. O qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıqda olan üç sahəni əhatə edir. Buraya şaquli istiqamətdə, yəni cəmiyyətin təhlükəsizliyin təmin edilməsi və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi daxildir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi predmeti eyni zamanda üfüqi səviyyədə olan münasibətləri də əhatə edir. Buraya siyasi, hərbi, informasiya, elmi-texniki və s. sahələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini də daxil etmək lazımdır [9, 226].

Təhlükəsizlik hər şeydən əvvəl vətəndaşın cəmiyyətin və dövlətin mühüm həyatı mənafeələrini əhatə etməlidir. Onların tələbatlarının daha dolğun və etibarlı ödənilməsi ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunmasından asılıdır. Təhlükəsizliyə həm də milli həyat tərzini daxildir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasi-

yanın və qloballaşmanın geniş miqyas aldığı indiki şəraitdə millətin özünə-məxsusluğunun qorunması olduqca zəruri amildir. Belə ki, hər millətin tarixən formalaşmış mənəviyyatının və əxlaqının qorunub saxlanılması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir.

İqtisadi təhlükəsizliyi müəyyən edən əsas məsələlərdən biri də Azərbaycanın, onun geosiyasi vəziyyətinin və milli maraqlarının bir dövlət kimi qiymətləndirilməsidir.

Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətini müəyyən etmədən ölkənin milli maraqlarını, onun xarici siyasətini təyin etmək, xarici bazarların dəqiq strukturuna, milli əmtəə istehsalçılarının ixrac mallarının bu bazarlara irəliləməsinə yardım sisteminə malik olmaq çox mürəkkəb olduğu üçün ümumilikdə effektiv bazar iqtisadiyyatını yaratmaq və bu baxımdan da onun təhlükəsiz inkişafını təmin etmək mümkün deyildir. Mədəni-tarixi inkişafın gedişatında formalaşaraq ölkənin geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq etnosun mövcudiyətinin fundamental amilləri onun əhalisinin yerləşdirilməsi coğrafiyası ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan geosiyasi strategiyanın "geosiyasət-milli maraqlar-iqtisadi təhlükəsizlik" sistemində təyinedici strategiya olduğunu da hesab etmək mümkündür [8, 214].

İndiki şəraitdə təhlükəsizlik sahəsində geosiyasət anlayışının da mahiyyətini bilmək lazımdır. Geosiyasət elmin başqa sahələrinə nisbətən gənc elimi istiqamətdir. Bu gün geosiyasət elmi dedikdə dövlətin, regionun, və bütövlükdə dünyanın inkişafına coğrafi, siyasi, iqtisadi, hərbi, ekoloji, etnik, dini və digər amillərin təsiri altında müxtəlif ərazilərə və əhaliyə nəzarətin həyata keçirilməsi başa düşülür. Bu və ya digər dövlətin və regionun təhlükəsizlik problemi dəqiq edərkən geosiyasət amilləri nəzərə alınmaqla, onu qiymətləndirməmək mümkün deyil. Bilmək lazımdır ki, həmişə və hazırda Azərbaycan üçün törədilən siyasi və iqtisadi təhlükələr Azərbaycanın mühüm geosiyasi və geostrateji məkanda yerləşməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Ona görə də Azərbaycanın milli və iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası işlənilib hazırlanarkən bu amillər nəzərə alınmalıdır.

Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində onun strateji və qeyri-strateji regionda yerləşməsi mühüm təsir göstərən amillərdəndir. Bu baxımdan geosiyasət anlayışına geostrateji region kateqoriyası da daxildir. Geostrateji region iri coğrafi məkan olub, qlobal əhəmiyyət kəsb edir. O dünyanın kifayət qədər iri hissəsi olur və xarici ticarətin istiqamətini, mədəni və ideoloji əlaqəsini və qarşılıqlı asılılığını özündə əks etdirir. Geosiyasi region geostrateji regionun bir hissəsidir və coğrafi əlamətləri özündə əks etdirir.

Hər bir dövlət və ya qurum məqsədə çatmaq üçün özünün strategiyasını işləyib hazırlamalıdır. Strategiya anlayışı yunan mənşəli sözdür. O ilk dəfə qədim Yunanıstanda hərbi məqsəd üçün işlədilmişdir. Strategiya müharibə vaxtı quru və ya dəniz qüvvələrindən irimiqyaslı əməliyyatlarda istifadə edilməsi kimi başa düşülmüşdür. Lakin müasir dövrdə ölkənin iqtisadi və milli

təhlükəsizlik elmində hər b sənəti kimi deyil, iqtisadi və milli təhlükəsizlik anlayışı kimi də işlədir və Azərbaycan dilinin lüğət fonduna daxil olmuşdur.

Azərbaycan müstəqilliyi bərpa etdikdən sonra özünün siyasi strategiyasını işləyib hazırlamışdır. Siyasi strategiyada utopiya deyil, konsepsiya əsas götürülür. Bu zaman siyasi məqsəd düzgün seçilməli, kortəbii siyasi proseslərin qarşısı alınmalıdır.

Siyasi strategiya dövlətin əsas məqsədi, prinsipi olub, yalnız bu günün deyil, gələcək inkişafın müəyyən edilməsi deməkdir. Strategiya əsas siyasi məqsədin həyata keçirilməsinin elmi konsepsiyasıdır.

Deməli, siyasi strategiya nəzəri, elmi konsepsiya və praktik fəaliyyətdən ibarətdir. Siyasi strategiya cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluğunu əsas göstərməlidir, əks təqdirdə siyasi strategiyanın həyata keçirilməsi qeyri mümkün hala çevrilir.

Ölkənin inkişaf istiqaməti siyasi strategiya adlanır. Siyasi strategiya real gerçəkliyə əsaslanmalıdır. Utopiya, düzgün olmayan xəyali siyasi strategiya ölkəni inkişafa deyil, məhvə doğru aparır. Hazırda Azərbaycanın siyasi strategiyasının məqsədi inzibati-amirlik iqtisadi sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçmək, demokratik cəmiyyət qurmaq, müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü təmin etməkdir.

Siyasi strategiyada milli təhlükəsizlik problemi əsas yer tutur. Milli təhlükəsizlik siyasəti ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, separatizmin, terrorizmin, qeyri-sabitliyin qarşısının alınmasından ibarətdir. Siyasi strategiyada milli güc müəyyən edilir. Milli gücə milli mənafehlərin qorunması, iqtisadi, siyasi, milli-mədəni və ordunun gücü daxildir. Milli güc siyasi strategiyanın həyata keçirilməsi üçün imkan və şərait yaratmalıdır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri siyasi strategiyalarını aşağıdakı istiqamətdə qururlar:

1. Hegemonçuluq siyasəti.
2. Texnokratiya siyasəti.
3. Siyasi-mədəni təsir siyasəti.

Onlar öz məqsədlərini iqtisadi inkişaf, investisiya, elm, texnika sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq siyasətini genişləndirməklə həyata keçirməyə çalışırlar. Qeyri-demokratik dövlətlər isə öz siyasi strategiyalarını daha çox hərbi güc ilə reallaşdırmağa üstünlük verirlər.

Milli təhlükəsizlik strategiyasında iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası mühüm yer tutur. Çünki bunlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə olub, biri digərini şərtləndirir.

Dövlətin iqtisadi strategiyası həm daxili, həm də xarici siyasətdə milli mənafehi, təhlükəsizliyi və büdcə xərcinin daha vacib istiqamətlərə yönəldilməsini nəzərdə tutur.

Xarici siyasətdə cəmiyyətin iqtisadi, hərbi, sosial, insan, ideoloji-mənəvi resursları nəzərə alınır. Ölkədə daxili sabitliyin yaradılması üçün korrupsiya, mütəşəkkil cinayətkarlıq, etnik gərginlik, işsizlik problemi aradan qaldırılır.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi strategiyası fərdin, cəmiyyətin və dövlətin mühüm iqtisadi maraqlarına təhlükə yarada bilən amilləri, qısa və ortamüddətli perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin dayanıqlığına təhlükə törədə bilən faktorların müəyyənləşdirilməsini və monitorinqini, iqtisadi sahədə milli maraqları şərtləndirən və iqtisadi təhlükəsizliyin tələblərinə cavab verən kriteriya və parametrlərin müəyyənləşdirilməsini öz məzmununda ehtiva edir.

Göründüyü kimi, siyasi, milli və iqtisadi təhlükəsizlik strategiyalarının hər biri uzunmüddətli məqsədin həyata keçirilməsini əks etdirir. Hər bir subyekt həmin məqsəd reallaşandan sonra strategiyada dəyişiklik edir [10, 94].

İqtisadi və beynəlxalq münasibətlər çox mürəkkəb və dəyişkən olduğundan milli və iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında məqsədin həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillərin hamısını əks etdirmək mümkün deyil. Təbii amillər də buna mühüm təsir göstərir. Çünki bir neçə il sonra təbiətdə nə kimi hadisələr baş verməsini demək çətindir. Bununla əlaqədar olaraq, hər bir dövlət özünün milli və iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyalarını işləyib hazırlayır. Başqa sözlə, problemin həllinə öz baxışlarını müəyyənləşdirirlər. Burada milli və iqtisadi strategiyalarda qarşıya qoyulmuş məqsədlərin reallaşmasının imkan və vasitələri dəqiqləşdirir, müasir dövrə uyğun gəlməyən hədəflər çıxarılır, reallıqlar nəzərə alınır. Deməli, milli və iqtisadi təhlükəsizlik anlayışları bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğu kimi, iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadi konsepsiya da biri digərindən yaranır və ona xidmət edir. Başqa sözlə, iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin reallaşmasını şərtləndirdiyi kimi, konsepsiya da iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına xidmət edir.

Beləliklə, müasir dövrün siyasi konsepsiyaları içərisində geopolitik konsepsiya mühüm yer tutur. Dövlətin daxili və xarici iqtisadi strategiyası, beynəlxalq və regional münasibətlər, milli təhlükəsizlik, etnosun yaranması və inkişafı problemləri ilə izah edilir. Yunan dilində "geo" Azərbaycan dilində yer, "politik" isə "Azərbaycan dilində dövlət, siyasət mənasını verir. Beynəlxalq münasibətlərdə geopolitika dedikdə, müəyyən coğrafi məkanda yerləşən dövlətin xüsusiyyətləri, onun regional və qlobal beynəlxalq proseslərdə iştirakı başa düşülür.

Cəmiyyətin inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarından biri də hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində coğrafi məkanın mühüm rol oynamasıdır. Bu amilin təsiri nəinki daimidir, hətta cəmiyyət inkişaf etdikcə, xüsusilə bazar iqtisadiyyatı sisteminin müasir mərhələsində onun əhəmiyyəti daha da artmışdır. Başqa sözlə, iri, güclü dövlətlər mühüm strateji məkanda yerləşən dövlətləri işğal etmək uğrunda daim müharibələr aparmış və bir-birinə təhlükə törətmişlər. Məsələn, əgər quldarlıq dövründə daha çox qul əldə etmək uğrunda müharibə aparılırdısa, feodalizmdə daha məhsuldar torpaqların ələ keçirilməsi uğrunda müharibələr aparılırdı.

Milli strategiyada geopolitik təhlükəsizlik amili mühüm yer tutur. Geopolitika əlverişli məkan və hərbi strateji təhlükəsizlik amilini birləşdirir.

Coğrafi məkanda insanlar qəbilə, tayfa, xalq, millət kimi tarixi birlik formasında yaşayıblar. Tarixi araşdırmalar göstərir ki, coğrafi məkan milli dövlətin yaranmasının şərtlərindən biridir. Məkana görə dövlətlər kontinental, sahil və ada dövlətlərinə bölünürlər. Dövlət milli strategiyanı və milli təhlükəsizliyini həyata keçirərkən coğrafi şərait nəzərə alınır. Müasir güclü dövlətlər dünya okeanlarına və dənizlərə nəzarəti öz əllərində saxlamağa çalışırlar. Geopolitika bütövlükdə dövlətin təhlükəsizliyini əhatə edən milli strategiyadır.

Geopolitika coğrafi məkanı, sosial-iqtisadi amillə əlaqələndirilir. Y.Laskotanın fikrinə görə, geopolitika ərazi uğrunda mübarizəni öyrənir. A.Ziqfild isə, geopolitikada məkanın iqliminə üstünlük verir. Çünki əhalinin temperamenti iqlimdən asılıdır.

Avropada geopolitika əsasən dövlətin xarici siyasəti ilə əlaqələndirilir. Güclü dövlətlər dünyanın geopolitik cəhətdən əhəmiyyətli olan ərazilərini ələ keçirmək üçün tarix boyu müharibə aparıblar. İndi də iri dövlətlər bilavasitə müharibə aparmasalar da, gizli yollarla, siyasi və iqtisadi üsullarla inkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatlı kiçik, zəif, xüsusilə mühüm strateji məkanda yerləşən ölkələri öz nəzarətləri altında saxlamağa çalışırlar. Mühüm geostrateji məkan kimi səciyyələnən Azərbaycan Avropanı maraqlandırır. Tarixi hadisələrdən asılı olaraq "Qafqaz teatr səhnəsində", Avropa "siyasi oyunlarda" iştirak etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Гончаренко Л.М. Экономическая безопасность личности / Под ред. Е.А.Олейникова–Иванова. Иваново: Ивановский Гос. Университет, 1999, с. 427.
2. Экономическая безопасность и инновационная политика (страна, регион, фирма), вып.2 / Под. ред. Е.А.Олейникова, М.: Инфра, 1993, с. 340.
3. Məmmədov N.M., Bərxudarov M.İ. İqtisadi təhlükəsizlik. Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı: İqtisad Univesiteti, 2006, s. 452.
4. Tanrıverdi Əhməd Paşa. Regionların iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin başlıca problemləri, Bakı, 2005. AMEA, s.187.
5. Экономическая безопасность. Финансы-Банки. / Под ред. академика. В.К.Сенрадова, М.: Инфра, 1998, 340 с.
6. Coref E. Stiglis. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı: Nurlan, s. 274.
7. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik toplusu. Qanun, №8, 2004, 31 avqust, s. 365.
8. Əliyev A., Şəkərliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, s. 358.
9. Məhərrəmov A., Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı: "Zərdabi LTD" MMC Nəşriyyat poliqrafiya müəssisəsi, 399 s.
10. Heydərov K., İbrahimov T. Gömrük işi – iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik. Bakı: Səda nəşriyyatı, 1999, s.178.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА И ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ

Г.Г.АСЛАНОВ

РЕЗЮМЕ

Экономическая безопасность это понятие, оценивающее состояние национальной экономики, потому что экономическая безопасность зависит от уровня экономического развития. Наряду с защитой национальных интересов страны, экономическая безопасность это готовность государственных органов обеспечить реальное развитие экономики страны в соответствии с национальными интересами и социально-экономическую стабильность общества. Динамичность социально-экономического развития страны – необходимое условие обеспечения ее экономической безопасности. Существует ряд задач определяющих экономическую безопасность, одна из них это оценка ее геополитического состояния и защиты национальных интересов государства. Все это подробно проанализировано в статье на примере Азербайджана.

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальные интересы, национальная безопасность, международная региональная безопасность, экономическая стратегия, геополитическая стратегия

ECONOMIC SAFETY OF STATE AND GEOPOLITICAL STRATEGY

H.H.ASLANOV

SUMMARY

Economic safety is a conception which estimates the modern state of national economy. Therefore, economic safety depends on the level of economic development.

Economic safety protects national interests, realizes the development of national economy, and supports its adaptation to economic interests of state organs. Dynamics of social-economic development of state is one of the conditions providing its economic safety. Different issues defined by economic safety, estimation of the geopolitical condition and national interests are also analyzed in the Azerbaijani context.

Key words: economic safety, national interests, national safety, international regional safety, economic strategy, geopolitical strategy